

Феномен літоўска-маскоўскага памежжа (замест уводзін)

Сотні гадоў доўжылася фарміраванне меж паміж дзвюма суседнімі дзяржавамі, якія супернічалі паміж сабой за тэрыторыі, што спачатку падзялялі іх, а потым ім непасрэдна належалі.

Станаўленне адносін Вялікага Княства Літоўскага з Вялікім Княствам Маскоўскім адбывалася паступова — ад спарадычных кантактаў да шчыльных сувязяў. І, трэба сказаць, гэтыя адносіны не заўсёды былі мірнымі. Па-рознаму, сваімі спосабамі і са сваімі мэтамі, але абедзве дзяржавы імкнуліся да аднаго — сабраць пад сваёй уладай рускія княствы і землі. А гэта не магло не прывесці да супрацьстаяння і канфліктаў. Нават калі ўладанні Вільні і Масквы былі падзелены вялікімі абшарамі, на якіх месціліся даволі моцныя дзяржавы (Вялікае Княства Смаленскае і інш.), за гэтыя абшары ішла барацьба: заходні і ўсходні суседзі імкнуліся ўсталяваць над імі свой кантроль ці, прынамсі, прасцерці на іх свой уплыў. У той час (другая палова XIV ст.) адкрыцця варожых дзеянняў яшчэ саступалі месца разуменню неабходнасці мірных адносін і супрацоўніцтва, што нейтралізавалі ціск з боку Залатой Арды, якой было карысна ўзаемнае аслабленне дзяржаў Усходняй Еўропы. Так, напрыклад, вядомы канфлікт паміж Альгердам і Дзмітрыем Маскоўскім 1368—1372 гг., справакаваны дзеяннямі маскоўскага боку ў дачыненні да цвярскага князя — сваяка і саюзніка вялікага князя літоўскага, быў у выніку ўлагоджаны заключэннем дамовы і дынастычным шлюбам.

З канца XIV ст. літоўска-маскоўскі саюз стаў яшчэ больш трывалым. Вялікі князь літоўскі Вітаўт выдаў сваю дачку Соф’ю за маскоўскага ўладара Васілія I і фактычна стаў кантраляваць яго палітыку. Літоўскі бок выкарыстаў гэтую сітуацыю, і менавіта тады да ВКЛ былі далучаны тэрыторыі, якія дагэтуль падзялялі літоўскія і маскоўскія ўладанні (Вяземскае, Смаленскае, Вярхоўскія княствы). Аднак імкненне Вітаўта распаўсюдзіць сваю ўладу яшчэ і на Пскоў і Ноўгарад прывяло да пагаршэння літоўска-маскоўскіх адносін. У выніку агульная мяжа, якая толькі-толькі паўстала паміж двума вялікімі княствамі, стала зонай канфрантацыі. Вайна 1406—1408 гг., маштабны канфлікт 1445 г. і несупынныя дробныя памежныя сутычкі стваралі атмасферу пастаяннай пагрозы, чакання варожых дзеянняў з боку суседа. У сувязі з гэтым адной з найважнейшых задач урадаў абодвух канфліктуючых бакоў стала забеспячэнне абароназдольнасці меж сваіх дзяржаў.

З канца XV ст. ініцыятыва вядзення баявых дзеянняў належала ў большай ступені маскоўскаму боку. З-за шэрагу прычын (прыярытэт іншых напрамкаў знешняй палітыкі, недахоп рэсурсаў, своеасаблівасць адносін улады з усходняй ускраінай дзяржавы і г.д.) вялікія князі літоўскія вымушаны былі ісці на значныя саступкі перад прэтэнзіямі валадароў адзінай Расійскай дзяржавы, якая ў гэты час нараджалася. Тым не менш, нельга казаць, што ўлады ВКЛ не ўсвядомілі ўзроўню небяспекі з усходу і не здолелі падрыхтаваць заслон ад яе. Створаная сістэма абароны ўсходняй мяжы ВКЛ была даволі дзейснай. Яе крушэнне было звязана хутчэй з буйнымі палітычнымі няўдачамі стратэгічнага кшталту, чым з тактычнымі пралікамі ў арганізацыі і функцыянаванні абарончых рубяжоў. Цягам амаль стагоддзя, пакуль існавала літоўска-маскоўская мяжа, былі вызначаны і добра ўмацаваны часткі памежжа ВКЛ, на якіх існавала пагроза маскоўскіх уварванняў. Вузламі абароны сталі памежныя гарады-крэпасці, якія былі закліканы прыняць асноўны ўдар Масквы.

На сённяшні дзень існуе некалькі прац, непасрэднай ці ўскоснай мэтай якіх было вывучэнне заходняй мяжы Расіі або ўсходняй мяжы ВКЛ у розныя перыяды¹. Даследчыкі намагаліся адшукаць кропкі судакранання тэрыторый дзвюх дзяржаў і здзяйснялі спробы рэканструкцыі лініі мяжы. Іншыя формы існавання памежжа заўважаны не былі. Перыяд да XV ст., гэта значыць час, калі сфарміравалася і амаль стагоддзе ў нязменным выглядзе існавала літоўска-маскоўская мяжа, не надта зацікавіў спецыялістаў. Нібыта з-за недахопу крыніц, а на самой справе — з-за звыклага ўяўлення пра мяжу як пра лінію, што вызначае граніцы дзяржаўнай тэрыторыі, адбывалася адмаўленне ад вывучэння адной з найважнейшых праблем ва ўзаемаадносінах дзвюх дзяржаў. Даследчыкі не звярталі ўвагі на спецыфічныя асаблівасці памежнай зоны дзвюх дзяржаў, не высвятлялі прычын яе стабільнасці і не разглядалі ўплыў характару мясцовасці, дзе праходзіла мяжа, на паводзіны абодвух бакоў — гэта значыць на мерапрыемствы па ахове дзяржаўнай мяжы або дзеянні з намерам перасячы мяжу і парушыць тэрытарыяльнае адзінства суседняй дзяржавы. Прыродныя асаблівасці ператваралі адны адрэзкі мяжы ў непрыступныя рубяжы або, прынамсі, у нязручныя для вядзення баявых дзеянняў раёны, а іншыя — у адкрытыя для пранікнення і хуткага перасоўвання войскаў мясціны. На апошнія і вымушаны былі звяртаць асаблівую ўвагу ўлады ВКЛ.

Такім чынам, не ўся лінія літоўска-маскоўскай мяжы мела патрэбу ў мерапрыемствах па ўмацаванні. На даволі значных адлегласцях мяжу ўмоўна вызначалі шырокія палосы неасвоеных зямель, лясная і забалочаная бездараж, непераадымныя для вайсковых адзінак. Для ўварванняў звычайна выбіраліся зручнейшыя напрамкі, дзе можна было забяспечыць перамяшчэнне і, часткова, утрыманне вялікай колькасці людзей.

Цалкам верагодна, у некаторых выпадках маскоўскія ўлады свядома падтрымлівалі існаванне свеасаблівай буфернай зоны паміж уладаннямі дзвюх вялікіх княстваў. Для ілюстрацыі гэтага сцверджання можна звярнуцца да аналогіі з фарміраваннем новага ўчастка літоўска-маскоўскай мяжы ў раёне Полацка, захопленнага войскамі Івана Грознага ў 1563 г. Паводле Р. Гейдэнштэйна, які карыстаўся інфармацыяй відавочцаў для апісання падзей так званай Маскоўскай вайны 1578—1582 гг., маскоўскі цар пасля захопу Полацка на працягу ўсяго часу свайго панавання пакідаў неўзаранымі і незаселенымі палі з левага боку рэк Дзвіны і Дзісны, «а з прычыны таго на гэтай урадлівай глебе выраслі шматлікія і вельмі густыя пушчы»². Таксама і па другі бок Дзвіны ад Віцебска, Веліжа і Суража «масквіяне, як гэта рабілі і ў іншых месцах, знарок далі разрасціся непраходным лясам; бо ў іх такі звычай, што яны пакідаюць зямлю, суседнюю з непрыяцелем, на працягу некалькіх міль цалкам неапрацаванай і незаселенай; частыя дрэвы, якія па неабходнасці вырастаюць

¹ Natanson-Leski J. Dzieje granicy wschodniej Rzeczypospolitej. Cz. 1: Granica Moskiewska w epoce Jagiełłońskiej. Lwów—Warszawa, 1922; Петрунь Ф. Східна межа Великого Князівства Литовського в 30-х роках XV сторіччя // Збірник Історично-філологічного відділу УАН. Ювілейний збірник на пошану акад. М.С. Грушевського. Київ, 1928. № 76. Ч. I. С. 165—168; Godziszewski W. Granica polsko-moskiewska wedle pokoju polanowskiego (wytyczona w latach 1634—1648) // Prace komisji Atlasu historycznego Polski. Z. III. Kraków, 1935. S. 1—96; Шеламанова Н.Б. Образование западной части территории России в XVI в. в связи с ее отношениями с Великим княжеством Литовским и Речью Посполитой: Дисс. ... канд. истор. наук. М., 1970; яна ж. Рославльський уезд в XVI в. // Материалы по изучению Смоленской области. Вып. VIII. М., 1974. С. 165—193; Французова Е.Б. К истории формирования западной границы России. Смоленский участок. 1678—1772 годы // Проблемы исторической географии России. Вып. 1. Формирование государственной территории России. М., 1982. С. 190—201 і інш.

² Гейденштейн Р. Записки о московской войне. СПб., 1889. С. 49.

на свабоднай глебе, і густыя лясы затым утвараюць нейкага роду апору супраць непрыяцеля; і яны (ліцаць) сябе ў бяспецы ад варожых набегаў, як хутка з усіх бакоў атачаюць сябе наколькі можна бясплоднымі пусткамі»³. Акрамя таго, у такіх лясах ладзіліся завалы і засекі, якія страхавалі крэпасці, што былі непадалёку, ад раптоўнага нападу ворага і служылі ўмацаваннямі, «больш надзейнымі, чым якая бы ні была сцяна»⁴.

Такім чынам, палосы некранутых зямель у некаторай ступені гарантавалі цэласнасць і непарушнасць літоўска-маскоўскай мяжы. Даследчыкі даўно звярнулі ўвагу на тое, што ўсходняя мяжа ВКЛ XV ст. складаная для рэканструкцыі⁵. Прычына гэтаму — не толькі вядомае маўчанне крыніц, але і размытасць лініі мяжы, якая натуральна вынікае са спецыфікі самой памежнай зоны.

Тое, што літоўскія і маскоўскія ўладанні доўгі час не ўступалі паміж сабой у непасрэдны кантакт, не падштурхоўвала абодва бакі да імкнення вызначыць лінію міждзяржаўнай мяжы. Для гэтага не было ні магчымасці, ні неабходнасці. Можна ўмоўна вылучыць наступныя «глухія» ўчасткі памежжа, на якіх паласа незанятых зямель доўгі час дзяліла тэрыторыі дзвюх дзяржаў: 1) **Ржэўскі** (паміж Ржэўскай зямлэй, якая з канца XIV ст. амаль увесь час належала Маскве, і Таропецкім паведам, Бельскім княствам, якія ўваходзілі ў склад ВКЛ); 2) **Мажайска-вяземскі** (у асноўным, паміж Мажайскай зямлэй, уладаннем удзельных маскоўскіх князёў, і Вяземскім княствам, сукупнасцю вотчын мясцовых і прышлых князёў, падданных вялікага князя літоўскага); 3) **рэгіён Павугор'я** (паміж мядзінскімі, калужскімі і іншымі маскоўскімі памежнымі тэрыторыямі і вяземскімі, смаленскімі і верхняокскімі землямі ВКЛ); 4) **Верхняокскі рэгіён** (у асяродку астраўкоў улады ВКЛ — Мцэнскага і Любучкага намесніцтваў, аточаных уладаннямі так званых вярхоўскіх князёў, што суседзілі з тульскімі, ялецкімі і інш. і сталі на пачатку 60-х гг. XV ст. маскоўскімі землямі).

Характэрна, што ржэўскі ўчастак мяжы, нягледзячы на тое, што быў выразна вызначаны ў маскоўска-літоўскай дамоўце аб вечным міры 1449 г., да канца XV ст. заставаўся адасобленым і амаль не зазнаваў канфліктаў⁶. Толькі каля 1489 г. намеснік ржэўскай воласці Усялук Васілій Давыдавіч захапіў частку таропецкай воласці Дубны⁷.

Паласа, якая падзяляла мажайскія і вяземскія землі, знікла да канца XV ст. дзякуючы асваенню з маскоўскага боку⁸. Непасрэдны кантакт з тэрыторыяй ВКЛ не

³ Гейденштейн Р. Записки о московской войне. С. 116.

⁴ Тамсама. С. 118.

⁵ Natanson-Leski J. Dzieje granicy wschodniej Rzeczypospolitej. S. 81; Шеламанова Н.Б. Образование западной части территории России в XVI в. С. 6.

⁶ Пра ржэўскі ўчастак маскоўска-літоўскай мяжы гл.: Темушев В.Н. Ржевский участок литовско-московской границы в конце XIV — начале XVI в. // Материалы по археологии Беларуси. № 14. Памятники эпохи железа и средневековья Беларуси. К 60-летию О.Н. Левко. Минск, 2007. С. 241—250.

⁷ Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским. Т. I // Сборник Императорского Русского Исторического общества. Т. 35. СПб., 1882. № 8. С. 34. Захоп часткі воласці Дубны адбыўся, верагодна, задоўга да скаргі, якая паступіла ў Маскву ў 1489 г.

⁸ Пра мажайска-вяземскі ўчастак маскоўска-літоўскай мяжы гл.: Темушев В.Н. Периферийные княжества в системе обороны ВКЛ: на примере Вяземского княжества // Канструкцыя і дэканструкцыя Вялікага Княства Літоўскага: матэрыялы міжнар. навук. канф., Гродна, 23—25 крас. 2004 г. Мінск, 2007. С. 95—102; Ён жа. К вопросу о московско-литовской границе в XV в. (Владения князей Крошинских) // Ruthenica. VI. Киев, 2007. С. 299—307.

спынiў маскоўскіх служылых людзей. Пачаліся захопы вотчын князёў Крошынскіх, Глінскіх і ўласна Вяземскіх. Верагодна, улады ВКЛ недаацанілі небяспеку, якая набліжалася з усходу ад Вязьмы, разлічваючы на натуральную абарону мяжы і, у пэўнай ступені, на актыўнасць мясцовых землеўласнікаў. У выніку служылыя людзі маскоўскіх удзельных князёў у сваім прасоўванні ўтлыб Вяземскага княства практычна не сустрэлі ніякіх перашкод.

Існуе сведчанне аб правядзенні літоўска-маскоўскай мяжы на пачатку XV ст. уздоўж ракі Угры⁹. Магчыма, пагадненне з такой умовай сапраўды было заключана паміж Вітаўтам і Васіліем I у 1408 г.¹⁰. Аднак землі на левабярэжжы Угры ў той час яшчэ не былі падзелены. Большая іх частка з цягам часу адышла да літоўскага боку. Ужо ў сярэдзіне XIV ст. раён Павугор'я стаў актыўна выкарыстоўвацца для зручнага і хуткага перакідвання войскаў. На пачатку XV ст. з далучэннем Вялікага Княства Смаленскага і Вярхоўскіх княстваў сюды прасунулася мяжа ВКЛ, і неўзабаве, падчас літоўска-маскоўскай вайны 1406—1408 гг., у яе абароне выявіліся сур'ёзныя прарэхі. Прыродныя ўмовы (мноства даволі буйных рэк, лясны характар мясцовасці) быццам бы павінны былі абараняць непарушнасць мяжы, але здаўна пракладзеныя дарогі, а таксама зручныя брады і пераправы праз Угру, прытокі Угры і нават Аку стваралі сур'ёзную пагрозу прарыву войскаў суперніка ва ўнутраныя раёны ВКЛ¹¹. Асаблівую занепакоенасць павінна было выклікаць вусце р. Угры — тут адгаліноўвалася дарога ад Калугі на Вязьму, Бранск і да шэрагу цэнтраў Верхняокскага рэгіёна (Варатынск, Перамышль ды інш.). Аднак у ніжнім цячэнні р. Угры маскоўскія і літоўскія ўладанні сутыкаліся і далей межавалі на значнай адлегласці ўздоўж р. Акі. Таму гэты ўчастак мяжы трэба разглядаць асобна.

Памежныя дачыненні ў раёне Вярхоўскіх княстваў былі абумоўлены блізкасцю стэпу і небяспекай, якая сыходзіла адтуль, а таксама існаваннем напаясамастойных уладанняў патэнцыяльна ненадзейных вярхоўскіх князёў. Апора вялікакняжацкай улады ў рэгіёне — цэнтры намесніцтваў — служылі ў якасці памежных фарпостаў, а разам з тым выконвалі функцыю кантролю над паводзінамі наравістых васалаў. Пра якую б то ні было мяжу, нават у форме паласы адчужанай зямлі, паміж падуладнымі ВКЛ тэрыторыямі і толькі-толькі прасунутымі за Аку маскоўскімі ўладаннямі гаварыць складана. Тут панавалі татарскія орды, а рэальная ўлада Масквы ў XV ст. распаўсюджвалася на тэрыторыі, якія знаходзіліся непадалёку ад Акі, «берага». Таксама і падкантрольныя ВКЛ землі пад татарскім націскам ўсё больш адступалі бліжэй да Акі. У занябанні знаходзіліся Навасіль і Стары Варатынск — былыя сталіцы Вярхоўскіх княстваў. Яшчэ адным палітычным суб'ектам, які адыгрываў пэўную ролю ў жыцці рэгіёна, было Вялікае Княства Разанскае. У другой палове XV ст. яно трапіла ў моцную залежнасць ад Масквы, так што нават першыя канфлікты маскоўска-літоўскай памежнай вайны канца XV ст. былі звязаны з дзеяннямі ра-

⁹ Хроника Быховца // ПСРЛ. Т. XVII. Западнорусские летописи. М., 2008. Стб. 520.

¹⁰ Васілій I, «пришед ста у Угры на березе, а Витовтъ тако же со многю силою прииде съ другую сторону реки тоя ... и стаща межи собою о реце Угре и стоявшее немного днии и взяша миръ межи себе по давному» (ПСРЛ. Т. XXV. Московский летописный свод конца XV века. М., 2004. С. 238).

¹¹ Пра Павугор'е як прыступнае месца для маскоўскіх і літоўскіх нападаў і пра фарміраванне мяжы ў раёне р. Угры гл.: Темушев В.Н. Река Угра — вековой страж московско-литовской границы // Новая локальная история. Вып. 2. Новая локальная история: пограничные реки и культура берегов: Материалы второй Международной Интернет-конференции. Ставрополь, 20 мая 2004 г. Ставрополь: Изд-во СГУ, 2004. С. 305—318; Ён жа. Пограничные города Великого княжества Литовского: Дмитровец в XV в. // Studia historica Europae Orientalis = Исследования по истории Восточной Европы: науч. сб. Вып. 2. Минск, 2009. С. 44—122.

занскага князя Івана Васільевіча¹². Ваенная актыўнасць на памежных тэрыторыях выяўлялася ў маскоўскіх пагромах асноўных цэнтраў улады ВКЛ у рэгіёне (Міцэнск, Любучк), а з літоўскага боку — у знішчэнні маскоўскіх старожаў, якія сачылі за перамяшчэннямі татар у стэпе.

Паміж «глухімі» палосамі літоўска-маскоўскага памежжа ў двух месцах укліньваліся «адкрытыя» участкі меж, дзе тэрыторыі Маскоўскага і Літоўскага княстваў непасрэдна судакраналіся. Строга гаворачы, адзін з такіх участкаў з’явіўся толькі пасля 1485 г., калі Вялікае Княства Цвярское скарылася маскоўскай уладзе. Былая *літоўска-цвярская мяжа* складалася з адрэзанай ад Ржэўскай воласці Асугі і ўладанняў Вяземскага княства, якія суседзілі з паўднёвай ускрайнай Вялікага Княства Цвярскага. Да таго часу, як была захоплена Цвер, з іншага боку — мажайскага — да ўсходніх меж ВКЛ таксама падступілі маскоўскія ўладанні. У выніку ў захопе гэтай тэрыторыі своеасаблівым чынам канкурыравалі служылыя людзі вялікага князя Івана Маладога з Цверы і князя Андрэя Васільевіча з Мажайска. У канцы XV ст. стык вяземскіх, цвярскіх і мажайскіх зямель стаў асяродкам сур’ёзнага памежнага канфлікту. Падаецца, што ў гэтым рэгіёне ўлады ВКЛ не былі адпаведна падрыхтаваны да адбіцця маскоўскай агрэсіі.

Іншая сітуацыя склалася на другім «адкрытым» участку літоўска-маскоўскай мяжы — *вугорска-окскім*. Тут да нізоўяў р. Угры і да яе фактычнага працягу р. Акі набліжаліся калужскія і алексінскія землі Вялікага Княства Маскоўскага, уладанні князёў Навасільскага роду і другая частка Міцэнска-Любучкага намесніцтва ВКЛ. Неабходнасць абароны брадоў праз р. Аку і пераправы каля вусця р. Угры, а таксама агульнае імкненне прыкрыць стратэгічна важныя шляхі абумовілі павышаную ўвагу ўлад ВКЛ да гэтага рэгіёна. Нягледзячы на тое, што ВКЛ належала шырокая паласа зямель і па левым беразе р. Угры, сістэма абароны будавалася з апорай на натуральны прыродны рубяж. Вопыт літоўска-маскоўскай вайны пачатку XV ст. паказаў, што глухія, тады яшчэ мала засвоеныя прасторы левабярэжжа Угры не могуць прыкрыць тэрыторыю ВКЛ ад раптоўнага прарыву маскоўскіх войскаў. Літоўцы самі актыўна выкарыстоўвалі брады праз Аку ў раёне Любучка, таму іх абарона таксама з’яўлялася важнай задачай. Акрамя таго, крэпасць Любучка супрацьпастаўлялася маскоўскім уладанням, што месціліся па правым беразе р. Акі.

У падзеях першай маскоўска-літоўскай памежнай вайны 1486—1494 гг. група гарадоў ВКЛ, размешчаная ўздоўж р. Угры і Акі, паспяхова супрацьстаяла невялікім маскоўскім атрадам, якія аказвалі пастаянны ціск на лінію мяжы. Аднак сіл, здольных спыніць буйны кантынгент маскоўскіх войскаў, у рэгіёне не было. Безумоўна, перад памежнымі гарадкамі ВКЛ такая мэта і не ставілася. Іх штодзённымі клопатамі былі: назіранне за станам мяжы, адбіццё невялікіх набегіў і напады ў адказ на землі непрыяцеля.

За першай лініяй абароны ўсходняй мяжы ВКЛ стаялі больш магутныя крэпасці, разлічаныя на тое, каб стрымліваць значныя вайсковыя фарміраванні. Да іх можна аднесці Белую, Дарагабуж, Вязьму, Варатынск, Міцэнск і іншыя гарады. Агульнае вайсковае кіраванне імі, збор і размеркаванне войскаў ажыццяўляліся са Смаленска. Уся структура вайскавай арганізацыі ўсходніх зямель ВКЛ замыкалася на гэтым горадзе. Паводле М.К. Любаўскага, утвораны пасля далучэння да ВКЛ Смаленскі павет з маскоўскага боку быў аточаны «поясам княстваў і ўладанняў, якія аддаваліся ў судова-адміністрацыйным стаўленні намеснікам, прычым усе гэтыя княствы

¹² Lietuvos Metrika — Lithuanian Metrica — Литовская Метрика (далей: LM). Кн. 4 (1479—1491) / Parengė L. Anužutė. Vilnius, 1994. № 128. С. 139; Акты, относящиеся к истории Западной России (далей: АЗР). Т. I. 1340—1506. СПб., 1846. № 58. С. 71.

і ўладанні ў Смаленску мелі свой ваенна-палітычны цэнтр»¹³. Праўда, не ўсе перыферыяльныя княствы і ўладанні, якія «цягнулі» да Смаленска, падначальваліся намеснікам. Але сапраўды, увесь усход ВКЛ ад Таропца да верхняюкскіх гарадоў у ваенна-адміністрацыйных, судовых і фінансавых адносінах падначальваўся Смаленску.

Наогул, абарончая сістэма ўсходняй мяжы ВКЛ набывала глыбокі эшаланаваны характар, устойлівы да тэрытарыяльных стратаў. Саступка першай і нават другой лініі гарадоў-крэпасцей не пакідала ўнутраныя вобласці ВКЛ зусім без абароны. Толькі пасля захопу ў 1514 г. маскоўскімі войскамі Смаленска роля аховы мяжы ВКЛ была цалкам перакладзена на іншыя абарончыя структуры, якія да таго часу ўжо склаліся і функцыянавалі¹⁴.

Пасля шэрагу маскоўска-літоўскіх войнаў сфарміравалася цалкам новая лінія мяжы, у якой засталася не так шмат месца для ўмоўнага яе правядзення. Незасвоеныя прасторы яшчэ заставаліся, напрыклад, у паўночных раёнах Полацкага і Віцебскага ваяводстваў ВКЛ¹⁵ або ў міжрэччы Іпуці і Бесядзі, прытокаў Сожа. Да таго ж у гэты час маскоўскі бок пачаў заахвочваць пашырэнне ў памежнай зоне непразных лясоў, якія служылі прыкрыццём крэпасцей (Веліж). Тым не менш умовы шэрагу дамоў, а пасля і праведзенае на мясцовасці межаванне пакідалі ў абрысах літоўска-маскоўскай мяжы ўсё менш неакрэсленасці.

Такім чынам, дадзеная праца прысвечана вызначэнню літоўска-маскоўскай мяжы і дзейнасці ўлад ВКЛ па забеспячэнні яе абароны. У асобных раздзелах будзе разгледжана гісторыя адносін дзвюх найбуйнейшых дзяржаў Усходняй Еўропы: ад першых тэрытарыяльных кантактаў і канфліктаў другой паловы XIV ст. да ўсталявання трывалай мяжы і памежных войнаў XV — першай трэці XVI стст. Не выпадкова спробы рэканструкцыі літоўска-маскоўскай мяжы амаль заўсёды спалучаюцца з апісаннямі барацьбы на памежжы. Толькі праз назіранне за ваеннымі дзеяннямі, перагаворным працэсам, які ішоў адначасова ці пасля іх спынення і завяршаўся мірнымі дамовамі (якія своеасаблівым чынам падагульнялі вынікі канфліктаў), можна даведацца пра тыя лініі або памежныя зоны, што падзялялі літоўскія і маскоўскія ўладанні.

Прадстаўленая праца з'яўляецца вынікам шматгадовага даследавання аўтарам літоўска-маскоўскага памежжа ў рамках дзяржаўнай навуковай праграмы, што выконвалася ў Інстытуце гісторыі НАН Беларусі. У апошнія гады ў Інстытуце гісторыі і асабліва ў аддзеле гісторыі Беларусі Сярэдніх вякоў і пачатку Новага часу ўсталявалася вельмі добрая атмасфера, якая спрыяе навуковым пошукам і рэалізацыі творчых памкненняў супрацоўнікаў. Падчас працы над тэмай я адчуваў падтрымку з боку калег, кіраўніцтва Інстытута гісторыі, сваякоў. Таксама хочацца падзякаваць за цікавасць, праяўленую да маіх даследаванняў, Валеру Булгакаву, які рызыкнуў здзейсніць публікацыю маёй працы.

¹³ Любавский М.К. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого литовского статута. М., 1892. С. 286—287.

¹⁴ Сидоренко Б.И. Земли восточной Беларуси во внешней политике Великого Княжества Литовского и Московского княжества в 1500—1537 годах: Дисс. ... канд. истор. наук. Мінск, 2005. С. 72—83.

¹⁵ Паводле Р. Гейдэнштэйна, «у напрамку да Пскова і Лукаў амаль на сто міляў прасціраліся густыя і непраходныя лясы» (Гейдэнштэйна Р. Записки о московской войне. С. 62).